

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐ

Մարի Յովհաննիսեան, Ուրացման Քաղաքականութեան Արմատները, Նորօրեայ Դրսետրումները եւ Դրանց Հետեանքները, Երեւան, Էդիթ Պրինտ, 2017, 168 էջ:

Հայոց Յեղասպանութեան ժխտման Թուրքիայի Հանրապետութեան պետական շարունակական քաղաքականութեան ծիրին մէջ կարեւորում է քաղաքագէտ, ցեղասպանագէտ Մարի Յովհաննիսեանի «Ուրացման Քաղաքականութեան Արմատները, Նորօրեայ Դրսետրումները եւ Դրանց Հետեանքները» խորագրով մենագրութիւնը, որը հեղինակի հերթական, արժանի ներդրումն է ցեղասպանագիտութեան:

Ակզբնաղբիւրային գիտական գրականութեան քննական վերլուծութեան լոյսի ներքոյ շարադրուած ուսումնասիրութիւնն առանձնանում է աշխարհաքաղաքական բարդ իրողութիւններում տարածաշրջանում խաղաղութեան հաստատման եւ պահպանման տեսանկիւնից:

Հեղինակի խորին համոզմամբ պատմութեան եւ իրականութեան հետ առեւտումն ու դրանից բխող հետեանքների վերացումը կարող են օգնել վերանայելու անցեալը, ազգային անվտանգութեանն ու ապագայի կայունութեանը սպառնացող որոշումները: Հետազօտութեան «Նախարան»-ում Յովհաննիսեանը հիմնաւորում է անցեալում տեղի ունեցած բռնութիւնների, զանգուածային սպանութիւնների, ցեղասպանութիւնների ժխտման քաղաքականութեան ուսումնասիրութեան անհրաժեշտութիւնը: Նա համոզմունք է յայտնում, որ ճշմարտութեան բացայայտումից, արդարութեան վերականգնումից եւ անպատժելիութեան վերացմանն ուղղուած ջանքերից բացի, հարկ է կանխարգելել նմանօրինակ ռճիրների կրկնութիւնը՝ փաստելով, որ Հայոց Յեղասպանութեան ժխտումն իր ձեւով ու կիրառելիութեամբ յաճախ է օրինակ ծառայել այլ ցեղասպանութիւնների ժխտողական քաղաքականութեան մշակման եւ իրականացման (էջ 6): Հեղինակը համարում է, որ մենագրութիւնը ոչ թէ անցեալի, այլ ապագայի մասին է, որ միայն անցեալը ճանաչելով է հնարատր ըմբռնել արդի խնդիրները եւ ուղիներ գտնել արդիւնաւետ լուծման եւ ապագայում դրանց բացառման համար (էջ 6):

Առաջին գլխում «Ժխտում (Մոռացում, Սահմանումներ, Շարժառիթներ եւ Հետեանքներ», քննելով մարդկութեան պատմութեան անցեալը՝ Յովհաննիսեանը հաաստում է, որ ինչպիսին էլ լինի այն՝ լաւ, թէ վատ, փառասպանձ, թէ տխրահոջակ, մեծահամբաւ, թէ թշուառ, այն վերածնել հնարատր չէ, բայց հնարատր է եւ անհրաժեշտ՝ ճանաչել անցեալը եւ

կառուցել ապագան, անցեալը որպէս դաս մտրում պահելով (էջ 9): Նա յորդորում է մոռացութեան չտալ անցեալը, քանի որ այն կը նշանակի ժխտել ժամանակի շարունակականութեան փաստը՝ որակելով անհեթեթ եւ վտանգաւոր քայլ պատմական ժամանակի շարունակականութեան տեսանկիւնից. «Եթէ մոռացութիւնը կամ ամենեզիան յիշողութեան խանգարման տեսակ է, որը կարող է ունենալ առաջացման փարպրեսակ եւ որոշ դէպքերում գուցէ եւ օրեկփո պարճատներ, ապա ժխտումն ընտրութիւն է, որն ունի առաջացման մէկ պարճատ՝ կամք» (էջ 11-12): Հեղինակի գնահատմամբ՝ ժխտել անցեալում իրագործուած ոճրագործութիւնները՝ նշանակում է ժխտել սեփական եւ այլոց պատմութիւնները, որը յղի է նոր հակամարտութիւնների առաջացման լուրջ սպառնալիքով (էջ 14-5):

Յովհաննիսեանն առաջ է քաշում նոր թեզ, համաձայն որի ցեղասպանութեան ժխտումն սկսում է շատ անլի վաղ, քան թուն յանցագործութիւնը: Հետաքրքիր է յատկապէս այս առնչութեամբ հեղինակի հետեւեալ մեկնաբանութիւնը. «... Պնդումը, որ ցեղասպանութեան ժխտումն սկսում է անլի վաղ, քան թուն յանցագործութիւնը, առաջին հայեացքից կարող է պարադոքսալ եւ անիրամաբանական թուալ, քանի որ, համաձայն ընդունուած կարծիքի, կարող է ժխտուել միայն այն, ինչ արդէն իսկ գոյութիւն ունի: Բայց դէպքերի եւ իրադարձութիւնների անլի խոր եւ մանրագնին վերլուծմամբ պարզ է դառնում, որ յանցագործութիւն կատարող անձինք կամ մի որշ պետական ապարար նախ եւ առաջ պարարր որ հող են նախապարարսւում կատարուելիք գործողութիւնները ժխտելու համար. յօրինում եւ փարածում են այն միջը, թէ այն, ինչ կատարուելու է, այն չէ, ինչ յետագայում կարող է փարպրեսակ մեկնաբանութիւնների տեղիք տալ...» (էջ 20):

Հետազօտողը, քննելով եւ համեմատելով ապամարդկայնացման եւ նախացեղասպանական ժխտման վտանգաւորութիւնները, նշում է, որ եթէ ապամարդկայնացման նպատակը զոհերին վատաբանելն է, տուեալ հասարակութեան այլ անդամներին ցեղասպանական գործողութիւնների ներքաշելը, մասնակից եւ յանցակից դարձնելը, ապա՝ նախացեղասպանական ժխտումն ուղղուած է թիրախատրուած զոհերին ու միջազգային հանրութեանը եւ հետապնդում է գործողութիւններն անարգել աարտին հասցնելու նպատակ (էջ 20):

Անդրադառնալով ժխտման շարժառիթներին՝ հեղինակն ընդգծում է, որ ինչպէս ցեղասպանութեան իրականացման, այնպէս էլ դրա ժխտման համար ահռելի մարդկային եւ դրամական միջոցներ են անհրաժեշտ եւ որ ժխտողական քաղաքականութիւն որդեգրած պետութիւններն ու դրանցում եռանդուն մասնակցութիւն ունեցող անձինք (պետական պաշտօնեաներ, հասարակական-քաղաքական գործիչներ, գիտնականներ, գործիչներ) լաւ

փաստագրուած ոճրագործութիւնները եւ բռնութիւնները ժխտելու համար ունեն իրենց շարժառիթները (էջ 22):

Շեղինակը, մտահոգուելով տարածաշրջանային խաղաղութեան պահպանման հարցով, մեկնաբանում է. «Արդէն մէկ դար շարունակուող պայքարը՝ հայկական կողմի՝ Յեղասպանութեան ճանաչմանն ուղղուած եռանդուն ջանքերը, այն արտաքին քաղաքականութեան բաղկացուցիչ դարձնելու անդրդուելի որոշումը, ներազգային խնդիրների բնարկման մէջ մշտապէս Յեղասպանութեան յիշողութեան եւ նորանկախ Հայաստանի պայմաններում նաեւ պահանջարկի հարցի բարձրաձայնումը, այս ամէնին զուգընթաց՝ թուրքական կողմի մոլեռանդ պայքարը՝ անցեալում Կոնի ունեցած յանցագործութիւնների անխուրրո ժխտումը, թում է, թէ անյաղթահարելի են դարձրել երկու ժողովուրդների միջեւ անջուպելի վերածուած թշնամանքի, հակակրանքի, կասկածանքի, անվստահելիութեան, որոշ չափով նաեւ վախի մթնոլորտը, որն անտարակոյս ձեւաւորել է քաղաքական եւ հասարակական մի միջավայր, որում ապագան անվտանգութեան առումով մշուշոյ է եւ անկանխաբեւելի» (էջ 19-23):

Հաշուի առնելով այն փաստը, որ Թուրքիայի եւ Հայաստանի հանրապետութիւնների միջեւ սահմանը փակ է 1994ից եւ այն բացելու, յարաբերութիւններ հաստատելու նախապայմաններից մէկը եղել է մտնել է Հայոց Յեղասպանութեան հարցը, հեղինակը համոզմունքն է յայտնում, որ փակ սահմանը խոչընդոտում է Հայաստանի, Թուրքիայի արեւելեան շրջանների եւ ամբողջ տարածաշրջանի տնտեսական եւ ընկերային զարգացմանը, որն առաջ է բերում քաղաքական անկայունութիւն (էջ 23-4):

Շեղինակը, իր ձեռք բերած հնարաւորինս ամբողջական տեղեկութեան ու կատարած վերլուծութեան հիման վրայ, ժխտողականութեան դէմ պայքարի եւ վերացման հարցում յանգում է հետեւեալ եզրակացութեանը. «Եթէ հայոց համար Յեղասպանութեան յիշողութեան պահպանման, միջազգային ճանաչման, դատաւարական, փոխհատուցման հարցերը պարզ են եւ ընկալելի, ապա թուրքական իշխանութիւնների եւ թուրք հասարակութեան կողմից իրականացուող ժխտողական քաղաքականութիւնն ունի բազմաշերտ, փարարելի, անկեղծ ու թաքնուած շարժառիթներ: Թուրքական ժխտողական քաղաքականութեան դրդապատճառներից մէկն այն է, որ բռնութիւնը թուրքական իրականութեան մէջ դարերի ընթացքում դարձել է գոյութեան երաշխիք, իսկ դրա ժխտումը, ներթափանցելով մշակոյթի մէջ, վերածուել է ինքնութեան մի մասի եւ գոյութեան պահպանման առհասարակ: Այլոց նկատմամբ բռնութեան կիրառմամբ կայսրութիւն սրբեղծելը, այդ բռնութիւններին մասնակցած անձանց հերոսացնելը սրբեղծել են ինքնախաբէութեամբ սնուած... կեղծիքով համակուած մի մթնոլորտ, որի քողազերծումը ... կը քանդի այն գաղափարական հիմքերը, որի վրայ

կառուցուել են ազգային ինքնություն, ազգային անվտանգություն, ապագայի վերաբերեալ ազգային տեսլական հասկացությունները... կը փլուզեն երկիրը թէ՛ ներսից, թէ՛ դրսից» (էջ 27):

Արժեւորելով ժխտման հետեւանքների ուսումնասիրումն ու վերհանումը՝ հետազոտողը փաստում է, որ անկախ ցեղասպանության ժխտման շարժառիթներից, այն առաջացնում է որոշ ընդարմաճություն՝ իրականութան լրջութեան ընկալման խանգարում, իսկ քաղաքական եւ հանրային մակարդակում՝ անցեալն անտեսելու եւ մոռացութեան մատնելու պատեհապաշտական յարմարաւէտութեամբ պայմանատրուած, առաջ է գալիս իրողութեան ամբողջական ըմբռնման մթագնում, որի գիտակցումը թերեւս տեղի է ունենում կատարուած փաստին առերեսուելոց յետոյ միայն (էջ 32):

Ամփոփելով ուսումնասիրութեան առաջին գլխի արդիւնքները եւ կարեւորելով վերապրողների ու նրանց ժառանգների վրայ հոգեբանական ազդեցութիւնը՝ հեղինակը յանգում է այն եզրակացութեանը, որ Ցեղասպանութիւնը վերապրած ժողովուրդը երբեմն գիտակցուած, իսկ անելի յաճախ անգիտակցաբար կրում է անցեալի արհաւիրքների՝ ծինականօրէն փոխանցուած յիշողութիւնը (էջ 41): Յովհաննիսեանը հեռատեսօրէն նկատում է, որ եթէ չկայ կատարուած յանցանքի զղջում, ցան անելի է սաստկանում՝ յաճախ վերածուելով անբացատրելի վախի կամ թշնամանքի՝ ցեղասպանութիւն գործած եւ մեղքը ուրացող մարդասպանների եւ նրանց յետնորդների նկատմամբ (էջ 41):

Հետազոտութեան Բ. գլխում՝ «Թուրքական ժխտողական Քաղաքականութեան Ակունքները», անդրադառնալով թուրքական իշխանութիւնների առջեւ ծառայած «մարտահրաւրներին», որոնք փոխուելու են՝ ըստ երկրի ներսում տեղի ունեցող իրադարձութիւնների, աշխարհաքաղաքական իրողութիւնների եւ կառավարութիւնների որդեգրած քաղաքականութիւնների, հեղինակը նկատում է, որ ներկայում կամ անցեալում տեղի ունեցած իրադարձութիւնների ժխտումը մշտապէս եղել եւ մնում է թուրքական քաղաքականութեան յենասիւններից մէկը (էջ 41):

Յովհաննիսեանն այն կարծիքն է յայտնում, որ թէեւ ժամանակին զուգընթաց փոխուել են ժխտողական քաղաքականութեան կիրառման մեթոդներն ու մեքենայութիւնները, սակայն հիմնական թեզերը, որպէս այդպիսիք, կտրուկ փոփոխութիւնների չեն ենթարկուել, անելացել են նորերը, հները վերասահմանուել կամ երանգատուել են, բայց դրանց բուն էութիւնը պահպանուել է (էջ 45):

Հեղինակի համոզմամբ ժխտողական քաղաքականութիւնը սկիզբ է առել դեռեւս Արդուլ Համիդի Բ.ի կառավարման շրջանից (1876-1909) եւ որ բռնութեան մեթոդները, ոճրագործութիւնների համակարգուած ու բժախնդորէն մշակուած բնոյթը եւ առանձնակի դաժանութիւնները չեն

տարբերուել անելի ուշ իրագործուած եւ իրաական եզրոյթով Յեղասպանութիւն որակուած դէպքերից (էջ 47):

Ուսումնասիրողը փաստում է, որ թուրքական ժխտողականութեան այն թեզը, թէ հայերը բռնութեան չեն ենթարկուել, այլ տեղի ունեցած զանգուածային սպանութիւնները եղել են ոչ թէ քաղաքական վերնախափ կողմից նախապէս մշակուած եւ իրագործուած յանցագործութիւններ, այլ ազգամիջեան, էթնիկ բախումներ, որոնց պատասխանատուութիւնն ընկնում է դրանցում ներգրաւուած էթնիկ խմբերի վրայ, անելին՝ նրանց անհանդուրժողութիւնը վտանգել է նաեւ պետութեան անվտանգութիւնն ու ներքին կայունութիւնը, սկզբնատրուել է հենց վերը յիշատակուած ժամանակահատուածում:

Յովհաննիսեանն առանձնացրել է նաեւ Օսմանեան Կայսրութեան ներսում տեղի ունեցող բռնութիւնների մասին օտարների՝ իրականութիւնը խեղաթիւրուած ներկայացնելու փաստեր, որոնք վերաբերում են տեղի ունեցածը ժխտելուն, յանցանքն ուրանալուն: Անելին, հեղինակը ժխտման մի օրինակ է բացայայտել 2011ի Իտալիայի արտաքին գործերի նախարարութիւնից Հայաստանի Ազգային Արխիւին (ՀԱԱ) փոխանցուած օտարալեզու փաստաթղթերի փաթեթն ընթերցելիս:

ՀԱԱում պահուող գրութիւնների այդ փաթեթում Մեծն Բրիտանիայի արտաքին գործերի նախարարին ուղղուած թիւ 114 նամակի բովանդակութիւնից պարզ է դառնում, որ չնայած հայերի կոտորածների մասին հսկայածաւալ տեղեկութեանը՝ Բարձր Դուռը ժխտում է թէ հայկական բնակավայրերում տեղի են ունեցել հայերի զանգուածային կոտորածներ: Անելին՝ համաձայն որդեգրած քաղաքականութեանը, զոհերին ներկայացրել են որպէս յանցագործներ եւ մեղադրել յարձակումներ նախապատրաստելու եւ իրականացնելու մէջ (էջ 51-2):

Հեղինակը, որպէս ժխտողական քաղաքականութեան «խորամանկ ձեւ» առանձնացնում է հաղորդուած բռնութիւնների վերաբերելալ հետաքննութիւն իրականացնելն ու մեղաւորներին փնտռելը, իսկ իր բնորոշմամբ առաջին հայեացքից անմեղ ու արդար թուացող այդ նախաձեռնութիւնը որակել է որպէս խորքային եւ ապակողմնորոշող քայլ: Հեղինակի ներկայացրած փաստաթուղթն այդպիսի մի նախաձեռնութեան բացայայտում է, որտեղ նշում է, որ տէրութիւններին առաջարկուող յանձնաժողովը պէտք է յետաքննի ոչ թէ հայերի դէմ իրագործուած բռնութիւնները, այլ հայերից կազմուած աազակախմբերի գործողութիւնները (էջ 52-3):

Ուսումնասիրութեան վերջին Գ. գլխում՝ «Ձեափոխութիւններ ժխտողական Քաղաքականութեան Մէջ», Յովհաննիսեանն անդրադառնում է ցեղասպանութեան ժխտման քաղաքականութեան դրսեւորումներին: Այսպէս, թուրքական ժխտման յայտնի թեզերից մէկի համաձայն՝ մարդկային կորուստները պայմանաւորուած են պատերազմական իրավիճակով եւ դրա հետեանքով ստեղծուած

պայմաններով, որոնց համար իշխանությունները չեն կարող պատասխանատուություն կրել, քանզի նպատակը եղել է բարի, մարդիկ տեղահանուել են իրենց իսկ անվտանգության նկատառումներով (էջ 87):

Հեղինակը փաստում է, որ Հայոց Ցեղասպանության ընթացքում հայերի դեմ իրականացուող ոճրագործությունները ժխտում էին ոչ միայն թուրքերն ու նրանց՝ այլ երկրներում հաստատմագրուած դեսպաններն ու հիւպատոսները, այլև իրենց դաշնակից գերմանացիները (էջ 92):

Թուրքիայի վարած արտաքին քաղաքականության մէջ - համաձայն Յովհաննիսեանի - մշտապէս առկայ են դիւանագիտական յարաբերութիւնների խզման, իրենց դեսպաններին ետ կանչելով, տնտեսական պայմանաւորուածութիւնների չեղարկման միջոցով Հայոց Ցեղասպանութեան պաշտօնական ճանաչումը կանխելու, վերջին շրջանում՝ նաեւ դրա ժխտումը քրէականացնելու փորձերը: Ուսումնասիրողի համար կասկածից վեր է տասնամակների ընթացքում Թուրքիայի քաղաքական ուղեգծի անփոփոխ մնալու փաստը: Նա համոզուած նշում է, որ ամէն ինչ գրեթէ նոյնն է, փոխուել են միայն դերակատարներն ու մատուցման ձեւերը (էջ 97-8):

Հեղինակը փաստում է, որ Հայոց Ցեղասպանութեան ժխտումն այնքան արմատական եւ մոլեռանդ դրսեւորումներ է ունեցել, որ նախքան մեծաթիւ գիտական հետազոտութիւնների լոյս ընծայումը (եւ հանրայնացումը) շատ քչերին էր յայտնի, որ Թուրքիան իրականում եղել է առաջին պետութիւնը, որը ճանաչել է հայերի դեմ իրագործուած յանցագործութիւնը եւ վկայակոչում 1919-21ի եւ 1926ի դատավարութիւնները: Յովհաննիսեանը ցատկ է նկատում, որ ինչպէս ցանկացած փաստ եւ ապացոյց, այս դատավարութիւնների օրինականութիւնը եւս կասկածի տակ է դրուել (էջ 102-3):

Որպէս Հայոց Ցեղասպանութեան ժխտման ցաւալի եւ խիստ վտանգաւոր նոր մեթոդ՝ հետազոտողն առանձնացնում է 1965ից ի յայտ եկած թուրքական ժխտողական քաղաքականութիւն ներթափանցած եւ խոր արմատներ թողած Հայոց Ցեղասպանութեան ժխտումը գիտական շրջանակներում: Ցեղասպանութիւնների ժխտման թեզերը, մեթոդները եւ շարժառիթներն ուսումնասիրելիս Յովհաննիսեանը խիստ անհրաժեշտ է համարում պատմութեան եւ իրականութեան խեղաթիւրման ու կեղծումին մէջ ներգրաւուած գիտնականներին եւ նրանց գործունէութեանն անդրադառնալը: 1970ականներից ցեղասպանութիւնների ժխտման ներթափանցումը նաեւ գիտական շրջանակներից ներս հեղինակը մեծապէս պայմանաւորում է հենց այդ շրջանում սկզբնաւորուած առանձին գիտական ճիւղով՝ ցեղասպանագիտութեամբ (էջ 107):

Հետաքրքիր է Յովհաննիսեանի հետեւեալ արձագանգը. «*Իրականում ցեղասպանութիւնների ուսումնասիրութեանը նուիրուած առաջին գիտաժողովի կազմակերպումը խոչընդոտելու, Հայոց Ցեղասպանութեան վերաբերեալ զեկուցումների չեղարկելունն ուղղուած լայնածաւալ*

աշխարհանքները, Թուրքիայի բուռն արծազանգն ու հնչեցրած սպառնալիքները, Իսրայելի ներգրառածությունը թուրքական ժխտողական քաղաքականության մէջ վկայում են... գիտական կեղծարարության մասին, որ պիտի սրուերէր գիտության՝ անաչառ ու արդար լինելու, իրականությունը ներկայացնելու առաքինությունը» (էջ 111):

Շեղիակը նշում է, որ Թուրքիայի կառավարութիւնը Հայոց Ցեղասպանութեան ուրացման քաղաքականութեան տարածման մէկ այլ՝ անլի վտանգաւոր ու քողարկուած մեթոդ մշակեց եւ կեանքի կոչեց, համաձայն որի «Թուրքիայի պատմութեան ուսումնասիրման եւ թուրքագիտութեան զարգացման» անուան ներքոյ սկսեցին ֆինանսատրել արտասահմանեան, մասնատրապէս ամբողջական բուհերում գիտական, հետազոտական աշխատանքներ իրականացնող ուսանողներին եւ գիտնականներին (էջ 124):

«Ընդհանուր ցաւ», «արդար յիշողութիւն», «երկկողմանի կորուստներ» արտայայտութիւնները Յովհաննիսեանի հաստատմամբ ոչ միայն շատ հեռու են հաշտեցման հնարաւոր գործընթացի համար առաջին քայլ դառնալու հաւանականութիւնից, այլեւ լրջօրէն սպառնում են խորացնել երկու ժողովուրդների միջեւ գոյութիւն ունեցող անվստահութիւնն ու թշնամական վերաբերմունքը: Հասարակութեան նշան դնելով զոհի եւ յանցագործի միջեւ՝ պատմութիւնը կարելի է վերածել քառսի, գլխիվայր շրջել արդարութիւնը, սին ու անիրական դարձնել իրաւական ու քաղաքակիրթ, բռնութիւններից ու անարեւելցութիւններից զերծ միջավայր ստեղծելու բոլոր բարձրագոյն յայտարարութիւնները, որոնք դուրս են զուտ ազգային կամ տարածաշրջանային խնդիրներ լինելու նեղ շրջանակից (էջ 142): Հետազոտողը կարեւորում է նաեւ այն, որ թուրքական պատմագրութիւնը եռանդուն կերպով ժխտում է Առաջին Աշխարհամարտի ժամանակ զոհուած հայերի իրական թիւը, որն ըստ թուրքական պատմագիտական մտքի «հայ ազգայնամոլները» միտումնաւոր կերպով ուժնացրել են (էջ 146):

Անդրադառնալով ցեղասպանութեան ժխտմանը՝ ֆիլմարուեստում, հեղինակը նկատում է, որ Թուրքիայի Հանրապետութեան ժխտողական քաղաքականութիւնն ազդել է ոչ միայն գիտական համաժողովների, քաղաքական որոշումների կայացման, այլ նաեւ մշակութային ոլորտի վրայ, որը սկիզբ է առել դեռեւս 1920ականներից (էջ 160): Գիտակցելով արուեստի ուժն ու հոգեբանական ազդեցութիւնը հասարակութեան վրայ՝ թուրքական քաղաքական վերնախաւը դադարեցրել է Հայոց Ցեղասպանութեան մասին պատմող առաջին գեղարուեստական՝ *Հոգիների Անուրդը* ֆիլմի ցուցադրութիւնը (էջ 160-1): Այսօրինակ նախածնունդեան «յաջող փորձից» յետոյ փոխում է ժխտողական քաղաքականութեան ծաւալման ռազմավարութիւնը, իսկ 2000ականներից թուրքական ժխտողական քարոզամեքենան սկսում է արտադրել

պատմական դեպքերի վերաբերեալ իր պաշտօնական տեսակետն արտացոլող ֆիլմեր (էջ 161):

Յովհաննիսեանն այս առնչութեամբ մտահոգութիւն է յայտնում, թէ պատմութիւնից անտեղեակ օտարազգի քաղաքացին կարող է նոյնիսկ չկասկածել, որ արտադրութեան համար ֆինանսական լուրջ միջոցներ պահանջող ֆիլմում օտարազգի պատմաբանի շուրթերից հնչող յայտարարութիւնները կարող են լինել պատմութեան խեղաթիւրման մշակութային դրսեւորումներ եւ առաջարկում այսօրինակ քաղաքականութեան դէմ ժխտողական քարոզչութիւն, պատմական ապատեղեկատուութիւն պարունակող ֆիլմերի նկարահանման եւ ցուցադրման միջազգային գրաքննութիւն (էջ 163-4):

Այսպիսով, Մարի Յովհաննիսեանի մենագրութիւնը Հայոց Յեղասպանութեան թուրքական ժխտողականութեան պատճառների եւ դրանց հետեւանքների լուսարանման, քաղաքական, ընկերային, հոգեբանական, մշակութային դրսեւորումների վերաբերեալ համակարգուած ուսումնասիրութիւն է:

Տեսական հիմնախնդիրների համակողմանի վերլուծութիւնը, հեղինակի առաջադրած «արդիւնաւէտ գործիքների» ու կառուցողական մօտեցումների ամբողջականութիւնը կարող են մեծապէս նպաստել թուրքական ժխտողականութեան քաղաքականութիւնն ըմբռնելուն եւ «ժխտողականութեան վերընթաց շարժումը» կանխարգելելուն:

Թեհմինէ Ռ. Մարտոյեան
tehminemartoyan@gmail.com